

ПРОБЛЕМИ ВИСВІТЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДЕФОРМАЦІЙ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Березка С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті висвітлено представленість проблеми особистісних деформації у наукових джерелах. Проаналізовано поняття деформації в фізиці, медицині, психології. Проведено аналогії між розумінням проявів деформації в психології та фізиці. Розглянуто розуміння феномену особистісної деформації у деяких напрямках психології.

Ключеві слова: деформація, деформаційне старіння, деформаційне зміцнення, професійна деформація, види деформації, егоцентризм, дистармонія.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасні особливості, реформування та оновлення програмно-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців, сучасна система підготовки майбутніх психологів має будуватись на основі розвитку їх особистості, як основного засобу та інструменту роботи психолога. Оновлена система освіти має забезпечувати не лише оволодіння особою певними (професійними та загальними) знаннями, вміннями та навичками, але і створювати умови для вияву та вирішення особистісних психологічних проблем, оскільки лише відкоректована особистість, яка пізнала себе зможе надавати висококваліфіковану психологічну допомогу іншим. Важливим аспектом даного напрямку є робота з особистісними деформаціями майбутніх психологів. Актуальність та розповсюдженість цієї проблеми зумовила необхідність аналізу її висвітленості у наукових джерелах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійний та особистісний аспекти підготовки психолога широко представлені в науковій психологічній літературі (Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, І.В. Дубровіна, Ю.М. Ємельянов, С.Д. Максименко, П.А. М'ясоїд, В.В. Рибалка, В.Г. Панок, Л.А. Петровська, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко). Вплив внутрішніх суперечностей на особистісний і професійний розвиток був предметом досліджень таких психологів, як К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, Ф.Е. Василюк, Г.С. Костюк, В.Н. Мясіщев та ін.

Питання особистісної деформації у руслі особистісної підготовки фахівця частково порушувались при вирішенні інших теоретичних завдань: «деінтеграція свідомості» (О.М. Леонтьєв), «криза ідентичності» (Л.І. Анциферова), «стан психічної напруженості» (В.В. Столін), «криза розвитку особистості» (Б.В. Зейгарник, Б.С. Братусь), «афективний конфлікт» (Л.І. Божович). Власне термін «деформація» у психологічній науці розглядався у руслі психічних розладів та патологій (З. Фрейд, Ю.В. Мілова), гіперболізації та переважання особистісних рис чи психотипів (К.Г. Юнг), егоцентризму (Ж.Ж. Піаже), порушення взаємодії та етапів формування особистісних структур (Е. Берн), порушення процесу адаптації (Т.В. Алейникова), нездатності до самоактуалізації (К. Роджерс, А. Маслоу) та ін.

Мета статті: вивчення представленості проблеми деформації особистості у наукових джерелах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не дивлячись на актуальність та розповсюдженість проблеми деформації у психології сам термін почав використовуватись нещодавно. Аналіз наукової літератури засвідчує, що вперше феномен деформації було науково обґрунтовано в фізиці. У «Фізичному енциклопедичному словарі» деформація (від лат. *deformatio* – викривлення) тлумачиться як «змінен-

ня конфігурації якого-небудь об'єкту, що виникає в результаті зовнішнього впливу чи внутрішньої сили» [7, с. 152]. Розрізняють деформацію пружну та пластичну, що пов'язано зі здатністю матеріалу до відновлення. Така класифікація є актуальною і у психологічному значенні (у руслі профілактики, корекції чи нівелюванні особистісної деформації), тому розглянемо її більш детально. Деформація, що зникає після завершення дії тиску, називається пружною. Якщо ж вона не зникає після закінчення дії тиску (у всякому випадку повністю), то її називають пластичною. Усі реальні тіла при будь-яких деформаціях володіють пластичними властивостями у тій чи іншій мірі. Тіло можна вважати пружним поки тиск не перевищить певної межі. Природа пластичної деформації може бути різною у залежності від температури, тривалості дії тиску та швидкості деформації. Деформація при незмінному докладеному до тіла тиску змінюється з часом. Зі зростанням тиску зменшується час деформації. Аналізуючи зазначений вище матеріал, можна провести аналогію, що особистісна деформація є набутою характеристикою, появи якої сприяє тривалий тиск зовнішніх чи внутрішніх негативних факторів на особу; деформація особистості виникає не відразу (а сила опору корелює з індивідуальними характеристиками людини); швидкість появи деформації залежить від сили тиску, видів факторів та їх тривалості.

У теорії пластичності виділяють активну та пасивну деформацію: при зростанні натиску деформація називається активною, а при розвантаженні – пасивною [6, с. 552]. Активність і пасивність деформації особистості також залежить від зростання і зниження (відповідно) тиску на особу тих чи інших чинників, слід зазначити, що дані характеристики прямо пропорційно впливають на відновлювальну здатність та рівень деформованості.

У фізиці також розглядають такі терміни як: «деформаційне старіння» та «деформаційне зміцнення». Деформаційне старіння позначає зміну властивостей (механічних та фізичних) деформованих металів і сплавів у результаті вилежування при кімнатній температурі (природна деформація старіння) і нагріванні (штучна деформація старіння). Деформаційне старіння яскраво співвідноситься з терміном «синдром емоційного вигорання», який є окремим випадком особистісної деформованості та проявляється, в першу чергу, в емоційних, потім когнітивних, особистісних і навіть фізичних змінах. Як і при деформаційному старінні, ці зміни можуть бути обумовлені звичайним повсякденним виконанням своєї основної функції, так і дією негативних внутрішніх чи зовнішніх факторів, які штучно прискорюють процес емоційного вигорання (великий стаж роботи – природне деформаційне старіння, постійні стресові ситуації на роботі – штучне).

«Деформаційне зміцнення» – зростання напруги протікання кристалічних матеріалів у процесі пластичної деформації. Деформаційне зміцнення є результатом збільшення щільності дефектів кристалічної структури, у першу чергу – дислокацій. Деформаційне зміцнення залежить від складу, структури матеріалу та умов дослідження. У матеріалів, які піддавались деформаційному зміцненню, знижується пластичність, збільшується твердість, електроопір, магнітна проникливість [5, с. 227-228]. Деформаційне зміцнення можна порівняти з професійною деформацією особистості, коли «Я-професійне» набуває значення, закріплюється і зміщується з «Я-особистим» і стає сталою характеристикою особи, її стилем і способом життя.

Термін «деформація» широко використовується і в медицині, як правило, для позначення стійких змін вигляду та викривлень форми того чи іншого органу або системи організму, внаслідок, вроджених чи набутих причин (деформація стоп, шелеп, грудної клітини, жовчного міхура та ін.). Деформованість визначається у медицині відносно певної, конкретної (чітко визначеної) норми. Цікавим фактом є те, що в психології багато дослідників також розглядають деформацію як викривлення норми розвитку особистості.

Так, наприклад, Е. Берн у своїй праці «Ігри, у які грають люди» [1] визначає структуру особистості будь-якого індивіда, як взаємодію трьох структурних компонентів. До структурної діаграми він відносить такі стани: «Я-дитина» (найбільш архаїчні взірці почуттів і поведінки, що зафіксовані у ранньому дитинстві; характеризується «чистою» свідомістю, несамостійністю, наївністю, відсутністю навиків вибору і прийняття рішення, чуттєвістю і т.д.); «Я-дорослий» (стани автономно спрямовані на об'єктивну оцінку реальності; характеризуються самодостатністю, вольовим вибором інформації, навичками піклування про себе, індивідуалізацією, здатністю перевтілювати бажання у мету, приймати рішення і т.д.); «Я-родитель» (стани суміжні з образами батьків; характеризуються бажанням піклуватись, віддавати, ділитись, любов'ю до себе та оточуючих). Відповідно до структурного аналізу викривленням (тобто деформацією) особистості вважається:

- зупинка у стані «Дитина»: залежність, безпомічність, емоційна неврівноваженість, нерозуміння себе, відсутність навичок прийняття рішення, навичок піклування, при цьому чуттєвість, зацикленість на власних потребах та задоволеннях, потреба в піклуванні;

- пропуск стану «Дитина» і «Дорослий», тобто відразу формується стан «Батько»: бажання допомагати за рахунок нівелювання власних потреб, пригнічення чутливості, місіонерська позиція, постійне страждання, залежність (від інших та їх думки), відсутність довіри, відмова собі у щасті;

- пропуск стану «Дитина», формування стану «Дорослий»: перфекціонізм, синдром «відмінника», відсутність радості та довіри, пригнічення чутливості, надмірний раціоналізм, професія «гарна людина», активність, переважання власних інтересів над чужими, зацикленість на собі, самокритичність, відсутність емоційної та чуттєвої свободи, відчуття значимості отримується за рахунок досягнень;

- пропуск стану «Дорослий», тобто перехід від «Дитини» до стану «Батько»: життя заради сім'ї, оточуючих, власні інтереси мають другорядне значення, залежність, контроль, вимогливість до себе та оточуючих, неприйняття себе, особистісна незадоволеність, значимість за рахунок користі.

Відповідно до вчень З. Фрейда [8], нормальність чи аномальність кожної людини формально визначається рівнем переважання в її особистості того чи іншого ідеального типу. У психоаналізі нормальний розвиток передбачає досягнення оптимальної рівноваги між «Я», «Воно», «Зверх-Я» і силами зовнішнього світу. У нормі «Я» повинно бути достатньо сильним, щоб справитись з вимогами «Воно», з жорсткістю «Зверх-Я», з життєвими фрустраціями і тривогою.

Ряд авторів як прояв деформованості особистості визначають егоцентризм певного вікового періоду. Розглядаючи «підлітковий егоцентризм» Д. Елкінда [9], можна визначити, що деформація особи полягає у нездатності відрізнити:

- тимчасове та постійного (незначна невдача підлітком сприймається як трагедія, яку не можна виправити);

- суб'єктивне та об'єктивне (постійне відчуття знаходження себе у центрі уваги інших людей);

- унікальне та універсальне (усі почуття сприймаються як невластиві іншим людям).

Наслідком такої нездатності є виникнення у підлітка зосередженості на собі, невпевненості та розгубленості, сумнівів та скепсису, негативізму та протиріч, максималізму.

У дослідженні Ж. Піаже проблема деформацій мислення конкретизується в явищі егоцентризму як наслідку відсутності розмежування своєї позиції та позиції іншого. За егоцентризму асиміляція дитиною нового змісту підпорядковується логіці її власного сприймання, що обумовлює деформоване відображення дійсності. «Як би не була залежна маленька дитина від оточуючих інтелектуальних впливів, вона асимілює їх по-своєму: всі ці явища вона зводить до своєї власної точки зору і тим самим, сама того не помічаючи, деформує їх; своя власна точка зору ще не відчленувалась для неї від точки зору інших, оскільки у неї нема ще координаті або «групувань» самих точок зору» [3, с. 215].

Ж. Піаже вважав, що причиною виникнення деформації мислення на певних етапах його розвитку (сенсомоторному) є фактор центрації. Дослідник виділяє такі деформації мислення:

- «помилка еталону»: елемент, на якому переважно зосереджена увага, систематично переоцінюється. Таким елементом, як правило, є сам еталон, особливо коли перемінна величина від нього віддалена, але іноді в такій функції виступає також і перемінна величина, коли еталон знаходиться поблизу неї і добре відомий;

- «первинні і вторинні ілюзії». Первинні ілюзії можуть бути зведені до простих факторів центрації.

У дослідженні К.Г. Юнга деформація розглядається як наслідок домінування екстравертної або інтровертної установки. За домінування екстравертної установки деформації мислення проявляються в гіперболізації об'єктивно даного, зовнішніх фактів або традиційних ідей. І навпаки, за інтроверсії значимості набуває виклад суб'єктивної ідеї, початкового символічного образу, а факти мають другорядне значення. «Подібно тому як у першому випадку (екстраверсії) чисто емпіричне накопичення фактів калічить думку і душить смисл, так інтровертне мислення виявляє небезпечну схильність втискувати факти у форму свого образу або, більш того, ігнорувати їх, для того, щоб мати можливість розгорнути свій фантастичний образ» [10, с. 464]. Отже, згідно К. Юнга, деформація є наслідком неузгодженості сфери свідомого та несвідомого, однобічності свідомих установок, проявляється у особистісній дезорієнтації, неадекватності цінностей

особистості, відсутності згоди самим з собою, нерезалізованістю власного потенціалу. У своїх роботах К.Г. Юнг акцентує увагу на компенсаторно-захисному характері таких деформацій мислення як догматизм, фанатизм.

Т.М. Титаренко проблему особистісної деформації розглядає у контексті дисгармонійної особистості. Дослідниця зазначає, дисгармонійна особистість сприймає та відображає зовнішню дійсність крізь фільтри внутрішньо-особистісних, індивідуально-психологічних викривлень. Дисгармонійна особистість відрізняється підвищеною вразливістю відносно певного роду впливів при нормальній або підвищеній стійкості до інших [4]. Можна припустити, що підвищена вразливість особи до певних впливів або аспектів дійсності визначається тим наскільки вони об'єктивують її особистісну проблематику, набувають суб'єктивної значущості саме для неї. Як наслідок, особа характеризується підвищеною сприйнятливістю до тих аспектів дійсності, які містять психотравматичний момент, і одночасно може допускати пропуски в сприйманні інших.

М.І. Єнікеєв розглядаючи розвиток особистості, зазначає, що всі суттєві деформації особи пов'язані з дефектами її саморефлексії, з особистісним обезцінюванням об'єктивних значимих сфер життєдіяльності, з порушенням психічної саморегуляції [2, с. 198].

У психологічній літературі поняття деформованості часто розглядається з точки зору особистісних патологій. В.Н. Мясіцев у своїй статті «Поняття особистості в аспектах норми та патології» зазначає, що психотичні процеси викликають зміни особистості. Будь-які порушення процесу розвитку (викликані органічними ураженнями чи соціальними факторами) призводять до деформацій усіх сторін особистості. Розлади особистості проявляються

у таких деформаціях: розлади взірців поведінки; розлади властивостей особистості; соціопатичні розлади властивостей особистості; спеціальні симпоматичні реакції.

Ю.В. Мілова у своїй книзі «Особистісне здоров'я» до особистісних деформацій відносить незрілість, неврози, деградацію, регрес (саморуїнування), егоцентричну спрямованість, нездатність до самовіддачі, загальнокорисної діяльності, адаптацію особи до суспільства ціною відмови від власної особистості, розвитку, свободи, творчості, незалежності.

Висновки. Таким чином, можна сказати, що деформація особистості – це зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших (зовнішніх чи внутрішніх) факторів (що мають значення у її життєдіяльності) і проявляється у:

- зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації;

- незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості;

- втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги;

- викривленнях у когнітивній та емоційній сферах та ін.

На сьогодні феномен особистісної деформації є досить розповсюдженим, і хоча у класичних психологічних школах представлені чіткі рамки розуміння «нормальної» та «аномальної» особистості, він є недостатньо вивченим у сьогоденній науці. Актуальним залишається визначення причин появи особистісних деформацій, створення єдиної класифікації їх проявів, засобів діагностування та способів їх нівелювання.

Список літератури:

1. Берн Е. Игры, в которые играют люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/berne02/txt02.htm>
2. Єнікеєв М. И. Общая и социальная психология / Марат Исхакович Єнікеєв. – М.: «Издательство ПРИОР», 2002. – 560 с.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология / Жан Пиаже. – М.: Просвещение, 1969. – 659 с.
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
5. Физика твердого тела: Энциклопедический словарь / [гл. редактор В. Г. Барьяхтар]. – К., Наукова думка, 1996. – С. 227-228.
6. Физический энциклопедический словарь / [гл. редактор Н. Н. Андреев]. – М., Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1960. – 664 с.
7. Физический энциклопедический словарь / [гл. редактор А. М. Прохоров]. – М., Сов. энциклопедия, 1983. – 928 с.
8. Фрейд З. Введение в психоанализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knigger.org/freud/vvedenie-v-psikhoanaliz/>
9. Elkind D. Egocentrism in adolescence // Child Development. 1967. – Vol. 38, № 4. – P. 1025-1034.
10. Юнг К.-Г. Психологические типы / [под ред. В. Зеленского]. – М.: «УНИВЕРСИТЕТСКАЯ КНИГА», 1996. – 716 с.

Березка С.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМЫ ОСВЕЩЕНИЯ ФЕНОМЕНА ДЕФОРМАЦИЙ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье анализируется представленность проблемы личностных деформаций в научных источниках. Проанализировано понятие деформации в физике, медицине и психологии. Проведено аналогии между пониманием проявлений деформаций в физике и психологии. Рассмотрено понимание феномена личностной деформации в некоторых направлениях психологии.

Ключевые слова: деформация, деформационное старение, деформационное уплотнение, виды деформации, профессиональная деформация, эгоцентризм, дисгармония.

Berezka S.V.
Donbas State Pedagogical University

PROBLEMS OF EXPOSURE OF THE DEFORMATION PHENOMENON IN THE SCIENTIFIC LITERATURE

Summary

The results of our study of the literary sources on the problem of personified deformations are considered in the article «Problems of exposure of the deformation phenomenon in the scientific literature». The analogy between the understanding of the manifestations of deformations in psychology and physics is drawn. The manifestations of deformations in mentally healthy individuals are generalized.

Keywords: deformation, strain aging, crush seal, types of deformation, professional deformation, self-centeredness, disharmony.

УДК 159.964

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭДИПОВОГО КОМПЛЕКСА СУБЪЕКТА

Каминская А.Н.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

Статья посвящена исследованию эдипова комплекса (эдипальной зависимости) с использованием художественных полотен в процессе глубинного познания психики субъекта. Раскрыта сущность понятий эдипов комплекс, эдипальная зависимость и исследовано влияние рассматриваемого феномена на структурирование психики субъекта. Представлена возможность глубинного познания психики субъекта (выявление противоречий логики бессознательного и логики сознания), что связано с исследованием эдипова комплекса (эдипальной зависимости), с использованием художественных произведений в качестве образного стимульного инструмента в диалогической взаимосвязи с психологом. Доказано, что выбранные и ранжированные респондентом художественные произведения в процессе познания психического по методу, разработанному академиком НАПН Украины Т. С. Яценко, сохраняют и объективируют внутренний порядок бессознательного. В процессе диалогической взаимосвязи символика выбранных спонтанно респондентом картин наполняется уникальным содержанием (механизм проективной идентификации), что связано с эдипальным периодом развития субъекта и личностной проблематикой. Показана важность выявления противоречий между сознательной и бессознательной сферами для дальнейшей гармонизации психики субъекта, что связано с расширением самоосознания и самокоррекцией.

Ключевые слова: художественное произведение, эдипов комплекс, сознательное, бессознательное, активное социально-психологическое познание, проективная идентификация.

Постановка проблемы. В последнее время ученые все больше проявляют интерес к познанию психики с использованием произведений искусства как средства опосредованного исследования бессознательного. Вытеснения связаны с *эдиповым комплексом* сохраняя энергетический потенциал и проявляясь в поведении в замаскированной, символической форме, в частности, «...сознательное переозначает явление таким образом, что не узнает его настоящего содержания» [1, с. 70]. Процесс глубинного познания психики субъекта в группе активного социально-психологического познания (АСПП), разработанного академиком НАПН Украины Т. С. Яценко [2, 3, 4], направлен на использование символического, визуализированного материала, в частности, художественных произведений.

Цель статьи изучить возможности исследования эдипальной зависимости путем использования художественных полотен.

Анализ публикаций по заявленной проблеме показал, что в основе многочисленных произведений искусства и теоретического взгляда на *эдипов комплекс* З. Фрейда лежит сюжет греческого мифа о царе Эдипе. Теоретический взгляд на феномен эдипова комплекса представлен в литературе именами М. Кляйн [5], Э. Фромма [6], К. Хорни [7], К.-Г. Юнга [8], Т. С. Яценко [2] и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Психодинамическая парадигма, в рамках которой проводилось исследование, касается аспектов, которые не были в поле зрения исследователей, которые использовали визуализацию, художественные полотна или произведения тех, с кем работал психолог: арт-терапевтическое средство (художественное полотно) рассматривалась как архетипно-метафорическая визуализация бессознательного, где задействованы механизмы проективной идентификации, нуждающиеся в переходе из внешнего плана во внутренний; учитывалось то, что любой визуализированный фрагмент работы психолога с респондентом является лишь посредником в познании психического, а не конечным результатом, который открывает перспективы для установления логической упорядоченности психического субъекта в диалогическом взаимодействии с психологом.

Изложение основного материала. Поставленная задача предполагает раскрытия понятия *эдипов комплекс*. Краткий психологический словарь дает такое определение *эдипового комплекса* – (от лат. complexus – связь, сочетание) – «одно из центральных понятий фрейдизма, возникающий в раннем детстве комплекс представлений и чувств, главным образом бессознательных, заключающихся в поло-